

ČLÁNKY

FRANTIŠEK HOFFMANN

Co dala Jihlava našim zemím

Jsou místa pevně zakotvená ustálenými představami v povědomí obyvatel i národa. Jsou místa, jejichž obraz dějinné zvraty i proměny nazírání měnily v podobu až protikladnou. K takovým městům patří i Jihlava.

Bylo by možno vracet se dále do historie a sledovat, jak se proměňovalo vidění minulosti. Jestliže však zůstaneme u běžného povědomí dnešního obyvatele, zjistíme, že jeho pohled na minulost města i její současné dědictví určuje převážně hledisko národnostní. Toto hledisko nezastřelo ani nazírání třídní, prosazované v podobě zpravidla značně zjednodušené v posledních dvou desetiletích. Jihlava žila donedávna v představách lidí jako město německé, dlouho jako výspa vyhraněného německví, jako město, o které je třeba národnostně úporně bojovat. Rok 1945 rozhodl s konečnou platností. Jihlava se stala českým městem. Pro historii tím však problémy nekončí. Spíše se rozmnožují.

Na minulost města v minulosti převážně německého je možno dívat se různým způsobem. Záleží na historikovi, na čtenáři, na objektivních skutečnostech historického vývoje i na jemnějším předivu skutečností méně nesporně postižitelných, kde subjektivní hodnocení vystupuje více do popředí.

Dávno jsme se rozloučili s iluzí, že lze napsat objektivní, obecně platnou historii města. Je nesporné, že dějiny téhož města by dostaly jinou podobu z pera českého, jinou z pera německého historika. Je to dáno již tím, že více než kde jinde musí být respektován i čtenář, neboť dějiny měst zdaleka nejsou určeny jen úzkému řečišti odborné vědy. Pokus o jakousi objektivní nadčasovou historii města by nezbytně musel ukázat mnoho slepých a hluchých míst, podstatně odlišných v české i německé verzi. Nejedna osobnost, nejedna jiná hodnota německého prostředí ustoupí v českém kontextu do pozadí nebo bude vůbec pominuta. Totéž se dalo i v německých pracích o dějinách měst s podílem českého obyvatelstva. Toto záření i vyhasínání hodnot nemusí být nikterak projevem omezeného nacionalismu, nýbrž je to výsledek nevyhnutelné relativity historického přístupu k minulosti.

Obecný pohled dostane ještě další zvláštní rysy, jestliže užijeme dimenze časové a obsahové. České a německé dějiny téhož města do poloviny 19. století by si byly mnohem bližší než dějiny posledního století. Je to dáno tím, že právě toto

poslední století je prosáklé moderním nacionalismem, a prvky tohoto nacionalismu anebo v nejlepším případě národního nazírání chtít nechtít ovlivňují náš přístup k minulosti. Ale ani ve starších obdobích se nelze vyhnout určitým rozdílům v přístupu českého a německého historika k dějinám města. Stačí srovnat pro příklad postoj k době husitské a k období luterské reformace.

Také po stránce obsahové zjišťujeme široký rozptyl od hodnotících protikladů až po shody. Největší difference se vyskytují v hodnocení politického a ideologického dění. Naproti tomu nejbližší ke shodám je v oblasti výtvarného umění starších období a u výsledků vědeckého úsilí, i když ani v těchto oblastech se nelze vyhnout odchylnému hodnocení.

Pokoušíme-li se tedy o shrnutí hodnot, jež přinesla Jihlava za sedm století jako město do r. 1848 téměř výlučně německé, do r. 1918 s probouzející se českou menšinou, po r. 1918 se soupeřícími téměř vyrovnanými složkami národnostními a teprve po r. 1945 město výlučně české, jsme si vědomi určitého omezení obecného i dalších omezení dílčích, jež nám znemožňují přiblížit se k hodnocení absolutnímu.

Jestliže si uvědomíme v takovýchto obecných rysech možnosti přístupu k historii města, můžeme již bez dalšího zdůvodňování odmítnout stanovisko, které pokládalo vůbec za zbytečné vracet se do minulosti německého města. Také v Jihlavě se vyskytovaly po r. 1945 nejen hlasy, které chtěly změnit starý městský znak se lvem a ježkem, nýbrž i hlasy, které chtěly začít s dějinami města jaksi na zeleném drnu, po r. 1945, po r. 1918, nebo v krajním případě někdy v polovině 19. století. Ale tento nehistorický pohled, který ostatně neměl jen nacionální kořeny, byl brzy překonán. Začaly se objevovat dílčí příspěvky k dějinám města, řada historických jevů dostala nový výklad a z narůstající historické produkce vzniká problém městských dějin jako celku, problém jejich koncepce.

Každá doba, od prvních pokusů počátkem 15. stol. až do dneška, přinášela nové pojetí jihlavské minulosti, novou koncepci městských dějin. Byla buď vědomě formulována anebo alespoň zastřeně pronikala v drobných i větších historických pracích. V epoše feudální vlády v podstatě idealistický, náboženský výklad historie všeobecné i místní, ale bylo by velmi pochybené, kdyby touto obecnou formulací měla být zastřena značná proměnlivost a diferencovanost tohoto výkladu. Hlavní zájem platil otázkám církevním, náboženským, ale také vojenským a správním. Ještě v prvních a zároveň největších tištěných dějinách Jihlavy Christiana d'Elverta z r. 1850 vládne toto stanovisko. Je však poněkud vyvažováno pozorností poměrům hospodářským, osvěcensky motivovaným zájmem o veřejnou a městskou správu a náznaky pronikající ideologie nacionalistické. Nacionální pojetí jako hlavní aspekt přístupu k minulosti ovládalo pak místní dějepisectví jihlavské v období kapitalistickém. Německá historiografie postupně dostávala svůj protějšek v historiografii české. Protichůdné názory se vyhranily zejména v otázkách původu obyvatelstva Jihlavska, vzniku Staré a Nové Jihlavy, počátků těžby kovů a horního práva, vývoje národnostních vztahů a v některých dalších dílčích otázkách. Je zřejmé, že toto pojetí historie Jihlavy je dnes již zastaralé a že je třeba pokusit se o nový výklad jihlavské minulosti.

Místní historie zdaleka jen neosvětluje konkrétněji a podrobněji základní historické děje a procesy na malém jevišti. Zdaleka také není jen pouhým zdrojem nashromážděné místní látky pro spolehlivější a konkrétnější zpracování historie všeobecné. Vývoj měst od počátků podléhal jistým zákonitostem. Leč od počátků bylo každé město neopakovatelným svébytným útvarem, který přes pro-

nikající uniformnost si zachovává svou individuální podobu, své zvláštní ovzduší. Je možné; užitečné a dokonce nutné vypsát historii města a jeho zázemí tak, aby nic podstatného z toho, co se dochovalo v pramenech, nebylo opomenuto. U Jihlavy je to však úkol na dlouhou dobu nezvládnutelný. I z tohoto důvodu se proto pozornost soustřeďuje k tomu, co je pro dějiny tohoto města zvláště charakteristické, co je odlišuje od průměru a obecnosti.

Jestliže klademe otázku, co dala Jihlava našim zemím, pak je to jen jeden z možných přístupů k dějinám města. Spíše než pokus o celkovou koncepci je to jakési zamyšlení nad dějinami města, pokus vytknout to, co podle našeho pohledu z druhé poloviny 20. století vidíme jako základní v bohatém proudu událostí i změn vnitřní tkáně průběhem sedmi staletí, co pokládáme za hlavní osnovu a zároveň za přínos národu a státu, přecházející hladinu průměru. Je to vlastně otázka dědictví minulosti, otázka tradic.

Mluvíme o husitské tradici Táboru, o kulturních tradicích Písku a leckteré jiné město má svou nejvýznamnější tradici vepsanu alespoň v ustáleném epithetu: Chrudim - Athény východních Čech, „černé“ Kladno, Žatec - město chmele. Také Jihlava byla nazývána městem stříbra a horního práva a později městem soukenickým. Podíváme-li se však na tyto tradice a epitheta blíže, zjišťujeme, že nejednou klademe na tradice nároky značně minimální. Jestliže tradici rozumíme podle původního významu to, co se bez přerušení předává z generace na generaci, tedy jakési staleté mnohonásobné dědictví, pak obtojí se svým honosným označením jen málokteré město. S pojmem tradice s jeho znakem kontinuity budeme proto zacházet opatrně. Budeme spíš mluvit o charakteristických rysech vývoje, které přesahují běžný rámec místní historie, vyznačují určité město a zároveň v té podobě se zřídka nebo vůbec nevyskytují jinde. Tyto rysy pak pokládáme za vlastní přínos města společnosti, za jeho vklad hodnot kulturních a hospodářských do společné národní pokladnice. Jen tam, kde určitý jev nepostrádá souvislosti, budeme mluvit o tradici.

Po této obecné úvaze se pokusme o vlastní zkoumání, zdali a do jaké míry můžeme mluvit v jihlavské historii o charakteristických vývojových rysech nebo dokonce o tradicích, a které z nich můžeme pokládat za nejvýznamnější.

Převaha nacionálního nazírání na vnitřní vývoj Jihlavy v posledním století způsobila, že vcelku žije představa o Jihlavě jako městu nepokrokovém a spíše konzervativním až reakčním. A přece dějiny ukazují, že po staletí tomu bylo jinak. Dějinami tohoto města se táhne sled sociálních a přímo revolučních konfliktů. S představiteli Jihlavy se setkáváme v mnoha rozhodujících obdobích našich dějin na straně, jejíž program pokládáme i dnes za spravedlivý a pokrokový a již proto patří i po staletích naše sympatie. Kdybychom užívali méně střdmě pojmu tradice, mohli bychom mluvit v Jihlavě o *pokrokové tradici politické*, ba přímo o *tradici revoluční*, možná větším právem než u některých měst, která si tato označení přisvojila jako nesporná.

Vnitřní život Jihlavy byl naplněn od samých počátků sociálními konflikty. Hlubokých otřesů, vyplývajících ze vztahů mezi havíři, kverky a ostatními měšťany, jistě nechybělo v kypivém prvotním růstu města ve 13. století, ale to vše nám pro nedostatek pramenů uniká. Jen v náznacích můžeme zjišťovat první fázi vývoje, ve které probíhal boj o moc ve městě mezi nejbohatší městskou vrstvou a rychtářem, královským to úředníkem. Bylo to důležité období úsilí o zajištění městské samosprávy, byť omezené na úzký okruh vládnoucí vrstvy. Tento boj se nikterak mimořádně nevymyká z obdobného procesu, jak probíhal ve většině ostat-

ních královských měst u nás. V Jihlavě začínal časně, ale do husitské revoluce řada jiných měst dospěla dále v zatlačování pravomoci královského rychtáře.

Ve městě, které se znenáhla proměňovalo z města horního v řemeslnické a obchodní, se však vedle tohoto procesu velmi brzy projevoval jiný, daleko širšího dosahu: boj širokých vrstev městského řemeslnictva a chudiny s vládnoucím městským patriciátem. Nasvědčuje tomu stručná zpráva z r. 1334, která však nevyklučuje, že se tu uplatňovaly i některé soudobé kacírské proudy, zejména valdenství. I později se ozývaly velmi důrazně nejnížší vrstvy obyvatelstva, jak o tom svědčí bouře pro drahotu potravin v r. 1386. A krátce nato, v r. 1391, došlo v Jihlavě k velkému pozdvižení nejpočetnějších řemesel proti městské radě a rychtáři, které bylo svědectvím ostrého sociálního i politického napětí ve městě. Zdálo se tehdy, že události v Jihlavě spějí k podobnému vyvrcholení jako v českých městech husitských, ale odlišné ostatní podmínky vedly vývoj jiným směrem.

O necelé století později vystoupily široké vrstvy jihlavského městského lidu znovu a donutily zdráhající se patriciát po dvakrát k boji proti Jiřímu Poděbradskému. Bylo by však idealizací lidových hnutí, kdybychom tyto události — ať již z hlediska soudobého nebo našeho — hodnotili jako šťastné, neboť neprosperly ani Jihlavě a tím méně českým zemím.

Zato v počátcích německé reformace ve dvacátých létech 16. stol. došlo v Jihlavě zároveň s církevními a náboženskými snahami reformačními i k hlubokému otřesu sociálnímu, jehož důsledky byly po všech stránkách kladné. Zatímco v husitské revoluci se Jihlava octla na krajním křídle protihusitské fronty, za německé protireformace bojovala na Moravě v čele nového obrodného hnutí. Zároveň byla podlomena privilegia patriciátu, který ovšem měl již jinou podobu než v období předhusitském, a ve třech postupně se střídajících radách se dostalo zastoupení dalším vrstvám řemeslnictva. Prvotní vymoženosti dosažené revolučními akcemi byly brzy okleštěny. Nicméně v boji za pokrokové myšlenky církevní reformace i v bojích sociálních a politických octla se Jihlava opět v popředí společenského vývoje v českých zemích a výtěžek revolučních let otevřel cestu mimořádnému rozkvětu města na celé století.

O necelých třicet let později, v r. 1547, vidíme Jihlavské na straně českých stavů a měst jako jediné město moravské za tzv. války Šmalkaldské v odboji proti Ferdinandu I. Tuto vzpouru nelze hodnotit jednoznačně kladně. Pro Jihlavu však vyrůstala logicky z nedávné revoluce náboženské a sociální.

Vyvrcholení tohoto vývoje — měříme-li jej nikoli velikostí motivů, nýbrž velikostí následků — nastalo za českého povstání r. 1618. Jihlava se k němu připojila po určitém váhání o rok později. Jakkoli počínání českých stavů v oněch osudných letech má daleko do strhující revolučnosti husitského hnutí, přece jen účast Jihlavských v těchto událostech zakládá pouto sympatie i pro dnešního člověka. Trpký osud města přinuceného ke vzdání vítěznými císařskými generály, fyzická strádání obyvatel a duchovní útlak od trudných let třicetileté války, jež Jihlavu postihla neobyčejně tvrdě, toto pouto společné cesty s jádrem českého národa jen posilují, jakkoli motivy postupu v tomto kritickém období byly velmi vzdáleny národnostním aspektům.

Třicetiletou válkou končí víceméně samostatná politika královských měst. Ve vnitřním životě však pokračovalo střetání společenských vrstev. Ještě v 16. století docházelo k ostrým sporům mezi městskou radou a cechy, příp. městskou obcí. Tyto spory pokračovaly po třicetileté válce až do 18. století. Vedle těchto konfliktů, jejichž vedoucí silou byl početný a sociálně velmi diferencovaný cech

soukenický, ustupovaly do pozadí spory mezi tovaryši a mistry. Stará pozdvižení chudiny připomínala a zároveň již novodobé bouře proletariátu věstila hladová bouře jihlavské chudiny proti pekařům za napoleonských válek v r. 1805.

Od převažujícího pokrokového rázu těchto sociálně politických konfliktů v období feudálním se poměrně příkře odráží vývoj v období kapitalistickém, které způsobilo Jihlavě náhlé a velmi tísnivé hospodářské zaostávání. Již rok 1848 po prvních nadšených a rozhodných proklamacích nepřešel k činům a ulpěl na parádách národní gardy. Teprve na rozhraní 19. a 20. století boje za hlasovací právo a za rovnoprávnost české menšiny oživily pokrokové jevy minulosti. Podle obecnějších hledisek však dělnické a socialistické hnutí na Jihlavsku až do první světové války bylo nevýrazné a teprve akce za generální stávky v r. 1920 alespoň částečně navazovaly na revoluční tendence minulosti.

Přes některé stíny období feudálního, přes mdlé období posledního století s jeho některými negativními výstřelky a narůstajícími šovinistickými tendencemi, lze právem mluvit o pozitivních, pokrokových a revolučních tendencích v dějinách Jihlavy. Počátkem 16. století za německé reformace stála Jihlava přímo v čele reformačního proudu i sociálních bojů v českých zemích a její přínos tu byl nepopírný a prvořadý.

Po staletí byla představa Jihlavy spjata s představou práva, zejména práva horního, ale i městského. V této oblasti můžeme hledat zdroje skutečné tradice, *tradice města práva a vynikající obecní správy*.

Dnes si již sotva dovedeme představit, co znamenala existence práva ve středověkém městě, zejména v prvních stoletích jeho trvání. Zatímco obyvatel vsi byl kdykoli vystaven drsné zvůli svého pána či zemského úředníka, obyvateli města právo poskytovalo záruku určitých zásad soužití. Městské prostředí a především jeho právo činilo obyvatele měst — jak se říkalo — svobodnými. A Jihlava se nespokojila pouhou recepcí práva odjinud, nýbrž vytvořila svoje, podrobně propracované a dále tvořivě rozvíjené právo městské. Stala se vrchní soudní stolicí, střediskem vlastního právního okruhu.

Přece však toto městské právo zaniká vedle slavného práva horního. Neodborník musí být zklamán, jestliže si poprvé přečte několik vět horního práva ve velkém jihlavském privilegiu. Rozsahem zanikají vedle práva městského a co do obsahu byly od počátků ve 13. stol. pokládány jinde za temné a nesrozumitelné. Ale rozvinutí těchto základních zásad právními nálezy a zasvěcený výklad právních historiků nám vysvětlí, že v Jihlavě byl vytvořen tímto právem důmyslný právní nástroj rozvoje důlního podnikání, který dosáhl obecného věhlasu. I při poměrně jednoduchých způsobech těžby drahých kovů vznikaly již ve 13. století složité vztahy majetkové a výrobní, které vyžadovaly pružné právní organizace. Relativní pokrok v metodách dolování, shromáždění horníků i podnikatelů z různých zemí a neznámý schopný právník s řadou pokračovatelů vytvořili v Jihlavě dílo, jež se stalo na staletí základem právních norem pro důlní podnikání.

Je příznačné, že v souboji dvou nej přednějších horních měst střední Evropy 13. století, saského Freiberga a naší Jihlavy, předčil Freiberg Jihlavu produkcí drahého kovu, ale nepřekonal ji jako město nejvyvinutějšího horního práva. Bohatý Freiberg recipoval totiž jihlavské horní právo někdy na rozhraní 13. a 14. století. Právník A. Zycha to nazval jistě po zásluze největším triumfem, jakého kdy Jihlava dosáhla.

Bylo třeba dalšího vynikajícího právníka — Gozza z Orvieta — aby spíše stručné než temné zásady jihlavského horního práva byly rozpracovány v ústrojný

právní systém. Avšak rozvíjení a praktická aplikace horního práva byly i nadále po další dvě století dílem jihlavských městských notářů a konšelů, znalých praxe důlního podnikání. Proto také Kutná Hora předstihla sice Jihlavu jako nejbohatší naleziště stříbrné rudy, ale Jihlava si uchovala svoji právní superioritu jako vrchní soudní stolice ve věcech horních až do 16. století.

Teprve tehdy se začalo šířit v českých zemích nové právo, právo jáchymovské, založené ostatně opět na právu jihlavském. Ale ještě v 16. stol. přešlo jihlavsko-kutnohorské horní právo do Španělska a odtud až do Jižní Ameriky.

S existencí tohoto rozvinutého práva souvisí přirozeně i tradice vynikající správy obecní. Byla sice období, kdy tato správa vlivem okolností vnějších i skupinových zájmů vnitřních opouštěla dodržování spravedlivých zásad, ale relativně podle dobových měřítek dosahovala vysoké úrovně, takže určitá přerušení jsou zanedbatelná. Je nepochybné, že po staletí byla městská správa věcí úzké vrstvy nejbohatších rodin, jejímž zkušeným právním poradcem byl zpravidla vynikající městský písař, notář. Přesto však se touto samosprávou vytvářel soubor neobyčejně užitečných zkušeností z oblasti hospodářské, politické a kulturní, který přecházel z generace na generaci. Toto dědictví se potom postupně rozšiřovalo na zástupce širších vrstev, jakmile si vymohly účast na městské správě. Lze tu mluvit v pravém slova smyslu o městské vládě, omezované jen do určité míry dozorem královského úředníka, zemského podkomořího. Kompetence byla neobyčejně široká, od věcí administrativních přes soudní, policejní, vojenské až po vysoké úkoly politické, které činily z města politického činitele závažného významu.

V 15. a 16. století vysílala Jihlava bez jakéhokoli zprostředkování své přímé vyslance ke králi a císaři či k nejvyšším úředníkům a jejich relace dodnes svědčí o samostatnosti města a závažnosti otázek, do nichž svým hlasem zasahovalo. V době husitské se pak přímo zdálo, že Jihlava směřuje k vytvoření jakési samostatné městské republiky po vzoru některých tzv. „říšsky bezprostředních“ měst německých nebo městských republik italských. Poměry tomu však nebyly příznivé. Nicméně lze říci, že nikdy se nerozhodovalo o jihlavských věcech do té míry v Jihlavě samé, jako ve stoletích před třicetiletou válkou. I tento rys přispíval k tomu, že předbělohorské století bylo velkým stoletím, druhým vrcholným obdobím v dějinách Jihlavy.

Ve století 17.—19. procházela městská správa různými zvraty, jejichž hlavním rysem bylo stále silnější pronikání státu do této sféry, které vyvrcholilo v magistrátním období koncem 18. a první polovině 19. století. Na samostatné postavení města se však v Jihlavě nezapomínalo. Historické reminiscence spolu se zájmy národnostními byly hlavním důvodem toho, že Jihlavští se domáhali a domohli zvláštního městského statutu v r. 1867. Statut je vyjímá z pravomoci okresního hejtmanství a podřizoval — jako v dřívějších stoletích — přímo orgánům zemským. Zvláštní postavení, jakkoli v dalších desetiletích poněkud omezené, si Jihlava udržela až do správní reformy v r. 1927. Ale již o dvacet let později, v r. 1949, se stala krajským městem a nabyla tak znovu významného správního postavení, které trvalo až do územní reorganizace v r. 1960.

Sídlo kraje v Jihlavě mělo staré historické kořeny. Souviselo s rozvojem městského a horního práva i politickým a hospodářským významem Jihlavy, že se brzy stávala správním a soudním střediskem. Vedle okruhu práva městského a horního se město stalo od 14. stol. sídlem Jihlavského kraje. Tento kraj se však určitěji vyhranil teprve za třicetileté války, kdy byla výrazněji obnovena funkce krajských hejtmanů, a trval až do r. 1849, příp. 1868. Nový Jihlavský kraj, který

působil v letech 1949—1960, na tento starý historický útvar navazoval více jménem než územním rozsahem.

Důležitou funkci v dějinách Jihlavy ve smyslu pozitivním i negativním hrála zemská hranice česko-moravská. Tato hranice měla nepochybný podíl přímo na vzniku Staré Jihlavy, na hospodářských výhodách, na strategickém a vojenském významu Jihlavy jako důležité pevnosti, na volbě města pro významná jednání a události. Zároveň však tato hranice omezovala ekonomickou i mocenskou působnost města, ohraničovala jednostranně jeho zázemí a jakmile se městské území začalo rozlévat daleko přes středověké hradby, stávala se brzdou celkového rozvoje. Tento negativní vliv zemské hranice vystupoval stále více do popředí a vystupňoval se zejména v našem století. Proto krajské zřízení a vznik Jihlavského kraje, který se rozkládal nejen v moravské, ale i v české části Českomoravské vrchoviny, nebyly nikterak náhodné. Přispěla k tomu i okolnost, že Jihlava a Jihlavsko po zániku německého jazykového ostrůvku po r. 1945 přestaly být pocítovány jako cizí prvek v českém území. Jihlava je v současné době nesporným střediskem Českomoravské vrchoviny a tato skutečnost bude nepochybně v budoucích desetiletích znovu vyjádřena i správní a soudní organizací.

Můžeme tedy shrnout, že tradice práva a správy patří v Jihlavě k nejvýznamnějším rysům jejích dějin. Jihlavské právo městské a zejména horní svou myšlenkovou precizností, hospodářským významem a právním dosahem v široké oblasti od Sedmihrad přes dnešní Maďarsko, Slovensko, Moravu, Čechy, Slezsko, Sasko až po Španěly a daleké zámoří je nepochybně největší dílo, jež kdy vzniklo na půdě Jihlavy. Je to dílo, které znamenalo vynikající organizační a ekonomický přínos nejen českým zemím, nýbrž přesáhlo daleko jejich hranice.

Právo však nevznikalo a nerostlo ve vzduchoprázdnu, nýbrž z konkrétních společenských a hospodářských podmínek. Přicházíme tak k dalšímu trvalému rysu vývoje Jihlavy, který lze formulovat jako *tradici hospodářské zdatnosti*.

Počátky Jihlavy jsou spjaty s prudkou vlnou důlního podnikání ve větší oblasti od Jihlavy směrem na sever a severozápad, která nakonec vyústila u nejbohatšího zdroje stříbra, u Kutné Hory. Zdá se, že již Jihlavě patří zásluha o to, že na našem území se rozvinul proti starší primitivní těžbě pomocí mělkých šachtic vyšší a pokročilejší stupeň. Je charakterizován štolami a hlubšími šachtami, určitým systémem odvodňování a předpokládá již pokročilou úroveň důlního měřictví. Tato tzv. těžba do noci, neboli hlubinná, na rozdíl od jednoduché těžby povrchové či denní musí být předpokládána podle ustanovení horního práva a bude patrně jednou prokázána i průzkumem pozůstatků šachet a štol.

Bohaté zdroje stříbra v prvních desetiletích a vysoká úroveň dolování přivodily neobyčejně prudký rozmach Jihlavy. Je pravděpodobné, že v tomto období se Jihlava rázem stala největším městem na Moravě a po Praze druhým městem českých zemí. Jihlavské stříbro pomáhalo financovat politiku českých králů, než tuto roli převzala Kutná Hora.

Bylo by možné říci, že nerostné bohatství není zásluhou města. O hospodářské zdatnosti obyvatel Jihlavy však svědčí, že na rozdíl od nejednoho jiného horního města dovedli uhájit postavení svého města i v letech poklesu a posléze i úplného zániku dolování. Nahrádilo je plně soukenictví. V 16. stol. dosáhla tu výroba takové úrovně, že Jihlava se stala největším střediskem soukenictví ve střední Evropě. Cech měl na naše poměry nepředstavitelný počet mistrů — odhady se pohybují kolem 400—700 — a pokusem o zřízení soukenické kompanie na rozhraní 16. a 17. stol. překračoval cechovní organizaci feudální výroby i dis-

tribuce určitými prvky kapitalistického podnikání. Tehdy učinil soukeník Dobroner i vynález nového druhu sukna, zvaného boy, což byl další prvek, který narušoval konzervující cechovní zřízení. Po katastrofě třicetileté války zůstalo soukenictví i nadále hospodářskou základnou města. Dosáhlo na rozhraní 17. a 18. a znovu 18. a 19. stol. druhého a třetího vrcholu a mělo dominantní postavení nejen v českých zemích, ale v celé rakouské monarchii.

Ve stínu sukna zaniká význam dalších řemesel, která zejména jakostí svých výrobků hrála důležitou roli. Jihlavští zlatníci, cínaři i další řemeslníci šířili dobré jméno svého města doma i za hranicemi.

Jihlavské stříbro a jihlavské sukno, to jsou dvě slova, která ve feudálním období nepotřebovala vysvětlení ani chvály. Jejich úspěchu od počátku pomáhal podnikavý obchod. S jihlavskými kupci se setkáváme nejen na všech trzích Čech a Moravy, ale jejich cesty vedly na proslulé trhy do rakouského Lince, do Vídně a dalších rakouských měst, do Uher, Sedmíhrad, Moldavska, Valašska v dnešním Rumunsku, na dnešní Slovensko, do Slezska, Polska — odkud bylo zboží polskými kupci dováženo dále do Rusi — do Lužice, Norimberka a dalších míst. Výhodu skýtala Jihlavě poloha na prastaré Haberské obchodní cestě, která za Karla IV. byla napojena na významnou obchodní tepnu z Norimberka přes Prahu do Uher a nahradila tak dočasně cestu dunajskou. V Jihlavě na tuto cestu navazovaly další. Reexport a tranzit zboží hrál v hospodářském životě důležitou roli. Trasu staré cesty Haberské uchovává dodnes jedna z hlavních silničních tepen, sleduje ji od 2. pol. 19. stol. Severozápadní dráha a v současné době se jí zčásti přiblíží i právě budovaná dálnice Praha—Brno. Tuto dopravní cestu lze tedy považovat za určitou ekonomickou konstantu, která trvale příznivě ovlivňovala a bude ovlivňovat život Jihlavy i kraje.

Z těchto zdrojů — z těžby nerostů, z řemeslné výroby, zejména soukenictví, z rozvinutého obchodu a dopravy — pramenilo bohatství Jihlavy. Vrcholná období těchto odvětví znamenala i vrcholy v dějinách města. Stříbro přineslo první vrchol ve 2. polovině 13. stol., soukenictví velké století předbělohorské a konečně i třetí vrchol na sklonku feudální epochy ve 2. polovině 18. a počátkem 19. stol.

Rozklad feudálního systému znamenal i konec této prosperity Jihlavy, která ji udržovala v popředí českých i moravských měst. Ve vrcholných obdobích a ještě před r. 1848 ji nalézáme v českých zemích na třetím místě, hned za Prahou a Brnem. Byla období — ve 13. a 16. stol. — kdy Jihlava velikostí a významem předstihovala i Brno. Od 2. poloviny 19. stol. však Jihlava přes veškerou snahu svých představitelů nezadržitelně upadala. Bylo by nepřesné říci, že kapitalismus zničil Jihlavu. Nový kapitalistický řád některá města vynesl, jiná ve vývoji zarazil. Nedostatek nových surovin, opožděná výstavba železnice, ale i následky omezeného konzervatismu soukenického cechu v 18. a 19. stol. odsuzovaly Jihlavu k daleko pomalejšímu růstu než tomu bylo v jiných městech, jež se rychle drala do popředí. Jihlavské hospodářství ztratilo svůj vyhraněný ráz. Jihlava přestala být městem stříbra či sukna a přes některé velké továrny, které tam vznikly, zatím marně hledá charakteristický znak, ono vševysvětlující epitheton, které by vystihlo hospodářský ráz města. Teprve koncentrace některých odvětví a intenzivní budování nových naznačuje, že těžiště hospodářství naváže pletářstvím a výrobou speciálních tkanin na starou tradici textilní a že místo staré těžby kovů nastoupí jejich zpracování. Vedle textilu a kovovýroby doplní hospodářský obraz města některá odvětví speciální, jako např. výroba pianin, která navazuje na starou tradici zručnosti a maximálního zužitkování suroviny vysoce kvalifikovanou

prací. Tyto náznaky opravňují naději, že stoleté ochabnutí bylo jen přestávkou a že budoucnost naváže výrazněji na tradici ekonomické zdatnosti. Zároveň však střídavé srovnání vede k závěru, že relativně v českých zemích Jihlava v dohledné době již nebude moci hrát onu roli, kterou měla ve vrcholných obdobích svého stříbra a sukna.

Z bohatství města vyrůstal i rozvitý život kulturní. Není pochybnosti, že přítomnost v Jihlavě může navazovat na velmi staré a významné *kulturní tradice*. Právě v této oblasti lze sice mluvit o kulturní tradici obecně, ale její jednotlivé složky jeví značnou diskontinuitu. Kromě toho právě zde je současný přístup ke kulturnímu dědictví nevyhnutelně diferencován, jak o tom byla zmínka již v úvodu. Bylo by proto třeba podrobnější charakteristiky. V této statí je však možno podat jen nejstručnější souhrn.

Podle dochovaných památek začínají dějiny poezie a literatury v Jihlavě rétorickou příručkou z doby krátce před husitskou revolucí, jejímž autorem byl pravděpodobně Urban Matějův z Potěh u Čáslavě. Prvním skutečným obdobím místní literární tvorby bylo však teprve století humanismu a renesance. Připomeňme odtud korunovaného básníka, rektora jihlavské školy Michaela Abela, z dalších Jana Mylia, pozdějšího rektora vysoké školy v pruském Elbinku, notáře Bernharda Sturma, kazatele v české kapli sv. Václava Marka Kruma a zakladatele první tiskárny, pastora Kašpara Stolzhegna. Bezprostřednější vztah máme dosud k několika dalším osobnostem. Především v Jihlavě prožil několik let na studiích Jan z Vodňan, tragický Winterův Mistr Campanus. S dalšími studenty jihlavské proslulé humanistické školy Martinem Bacháčkem z Nauměřic a Vavřincem Benediktem z Nudožier, významným jazykovědcem slovenského původu. vytvořil pozdější trojici rektorů Karlovy university. Jako městský český písař působil v Jihlavě všestranný Jan Hynek z Velínova, básník, vydavatel jedné z prvních map Moravy a účastník českého povstání. Jako jeden z moravských direktorů měl zaplatit hlavou za svoji činnost. Jen milost v poslední chvíli jej zachránila, ale zároveň odsoudila k několikaletému živení a smrti v žaláři.

Na toto období navázalo po dvou stoletích literární sterility původní tvorbou teprve 19. a 20. století. Arnošt Rudolf Neubauer byl především revoluční básník roku 1848. Karl Hans Strobl, neobyčejně plodný autor románů, divadelních her, novinář a publicista, začínal počátkem století jako liberál, ale potom v něm převážila vyhrocená nacionální nota, takže nám je většinou svého díla bytostně cizí a vzdálený. Dokonalým protikladem tohoto nacionalisty jsou dva jihlavští redáči ze židovského prostředí. Louis Fűrberg, básník, divadelník a diplomat, který svou tvorbou před rokem 1938 patřil mezi uměleckou avantgardu pražskou, po r. 1945 působil v NDR, kde byl poctěn nejvyšším vyznamenáním, laureátstvím státní ceny, a po úmrtí v r. 1957 mu byl vybudován pomník ve Výmaru. Exilem za druhé světové války prošel i Ernst Sommer, autor významných historických románů, zabarvených současnými problémy, který svůj pohnutý život uzavřel v Londýně r. 1955. Tyto osobnosti židovského původu jsou významné nejen vlastním dílem, ale i osobními vztahy, takže židovské intelektuální prostředí v Jihlavě. Lukách a Třešti přitahovalo i přední osobnosti evropské kultury, jako byl B. Brecht, E. Fischer a F. Kafka.

Od minulého století se objevuje v Jihlavě znovu několik významnějších českých jmen literárních. Prožil tu rok svého života jako školák Karel Havlíček Borovský. Úzce byl spjat s městem autor povídek a románů Václav Kosmák. Ze starého jihlavského rodu Schmilaueřů snad pocházel Alois Vojtěch Šmilovský. Rok

pobyl v Jihlavě jako gymnasiální profesor Antonín Vašek, otec Petra Bezruče. Narodil se tam znalec Březinova díla a překladatel Emil Saudek. Určité vztahy k Jihlavě měl i jeden z předních marxistických kritiků Bedřich Václavek. Nelze zastírat, že tato bilance je zatím chudá, zejména když řada zmíněných osobností měla k Jihlavě jen dočasné vztahy povahy vnější. Relativně ještě chudší je však bilance německá a tak jen literární tvůrci ze židovského německého prostředí jihlavského mohou být považováni za skutečný vklad Jihlavy do prvořadého literárního dědictví posledního století.

Podstatně úspěšněji vyznívá přehled výsledků práce vědecké. Na prvním místě je třeba uvést jihlavskou právní školu. Její existence byla dostatečně osvětlena tím, co bylo výše vyloženo o jihlavském právu. Její význačnou roli ve vývoji práva a právní vědy v našich zemích je však třeba konkretizovat jmény osobností, které toto právo vytvářely. Tuto řadu zahajuje neznámý tvůrce jihlavského práva z poloviny 13. stol. se svými rovněž neznámými pokračovateli. Teprve městské knihy a listiny od 14. stol. dochovaly jména dalších vynikajících právníků, zejména Jana z Humpolce, Mikuláše z Mělníka, Jana z Gelnhausenu, Jana z Višňové, Samsona z Čáslavě, Severina a jeho syna Alexandra, a zmíněného již Jana Hynka z Velínova. Kromě původu se nepodařilo zjistit vztahy k jihlavské právní škole u jednoho z nejvýznamnějších právníků 15. stol., Václava z Jihlavy. Ten spolu s Janem z Gelnhausenu ční nad řadou uvedených jmen. Autoři velkých právních kodexů, jež jsou dodnes chloubou Jihlavy, Brna a Olomouce, zapsali se do našich dějin dílem, jež daleko přesahuje místní hranice. K těmto velkým právníkům se ve druhé polovině 19. stol. připojil jihlavský rodák a potom vídeňský universitní profesor Jan Adolf Tomaschek z jihlavské učenecké rodiny, poctěný šlechtickým predikátem ze Stradové. Jako jeden z prvních se zasloužil o osvětlení významu jihlavského práva a vynikl i jinými díly jako přední historik své doby.

Od 15. do počátku 20. století lze mluvit v Jihlavě o nepřerušené tradici měšťanského a v jistém smyslu lidového dějepisectví. Počtem více než 70 dochovaných nebo alespoň známých kronik, jež vznikaly v měšťanských rodinách průběhem půltisíciletí, stojí Jihlava patrně vůbec v čele tohoto druhu dějepisectví v našich zemích.

Z tohoto kronikářství, ale i z jiných zdrojů, rostlo i dějepisectví odborné. Kromě místních dějepisců J. J. Marzyho, O. Sterlyho, J. Wallnera, F. Wurzingera, historika Polné Pojmona, má k Jihlavě vztah i několik historiků významnějších. Christian d'Elvert vytvořil v minulém století kromě Dějin Jihlavy velké, i když nekritické ediční a historické dílo. K. Werner napsal kromě jiných prací i cenou poctěné dílo o jihlavském soukenictví a F. Ruby významnou knihu o jihlavském řemesle.

Jihlavský rodák Otakar Lorenz se dopracoval až na stolicí historie na slavné universitě v Jeně a patřil k nejvýznamnějším historikům své doby. Jeho pojetí dějin i dílčí soudy — připomeňme jen jeho příkré odsudky Přemysla Otakara II. — nám jej však odcizují. Jiný jihlavský rodák, August Prokop, je autorem mohutného a dodnes ceněného díla o dějinách umění na Moravě. Velké dílo vlastivědné zanechal přední historický pracovník německé historiografie na Moravě Anton Altrichter. Pozornosti zaslouží hutné publikované práce a úcty neobyčejně bohatý historický materiál k dějinám Jihlavy historika a archiváře dr. Emanuela Schwaba. Oba jsou nám však vzdáleni svým německy nacionalistickým názírem.

V historiografii lze však připomenout i blízká nám jména česká. V Jihlavě

několik let studoval všeobecně známý autor monumentálních Hradů, zámků a tvrzí království českého August Sedláček. Starší učitelské generaci na Jihlavsku dosud dobře známý Alois Václav Pátek se zasloužil kromě sběratelské činnosti a dalších prací o zpracování jihlavského okresu v Moravské vlastivědě. V našem století pak řada problémů jihlavských dějin obecnějšího dosahu lákala přední představitele české historické obce, kteří svými příspěvky stavěli protějšek pracím německým a přispívali tak k objektivnějšímu objasnění složitých otázek.

Zvláštní skupinu v oblasti věd společenských i přírodních tvoří učení jezuité jihlavské koleje, kteří jako misionáři působili ve všech částech světa, od Mexika až po daleké ostrovy Tichomoří. Nepřicházeli tam jen jako exponenti církve, ale svými vědeckými zájmy a činností zanechali trvalé hodnoty jednak pro poznání těchto krajů a domorodého lidu, jednak uplatněním evropských znalostí ve prospěch těchto zemí. Matyáš Steffel, Jan Steinefer, Jan Step spolu s polenským rodákem Šimonem Boruhradským v Mexiku, Jan Gintzel v Brazílii, Leopold Gärtner v Paraguayi, Jan Siebert a Augustin Strobach ve východní Asii a Tichomoří působili jako lékaři, stavitelé, matematikové, přírodovědci, jazykovědci, národopisci a v dalších oborech.

Podobně jihlavské jezuitské gymnasium, jakkoli jeho zaměření v duchu ideologie Temna se obracelo spíše do středověku než do budoucnosti, dosahovalo velmi dobrých výsledků pedagogických a v jeho zdech působila řada profesorů i studovalo mnoho žáků, kteří vynikli v různých oborech. O některých bude ještě příležitost zmínit se jmenovitě.

Osobitou skupinu v dějinách vědecké práce na Jihlavsku tvoří také učenecká rodina Tomaschků. Právnick Jan Adolf byl již zmíněn, Karel proslul jako germanista a Vilém jako geograf. Z oblasti společenskovědní je třeba zaznamenat ještě Jindřicha Noe, syna rakouského cenzora a Mozartova přítele, který vytvořil Itálum — zemi antické stenografie tironských not — moderní těsnopis. Neobyčejně zajímavou postavou je mocný konzervativní politik metternichovské a bachovské éry Karel Fridrich Kübeck z Kübecku, který však má značné zásluhy spoluúčastí při budování železnic, zavádění telegrafu, ale i zájmem o ochranu památek a zájmy literárními, které zprostředkovaně působily i na Boženu Němcovou. V Jihlavě žil a studoval již v našem století Gustav Haloun, který se později stal profesorem čínštiny a orientálních jazyků na slavné universitě v Cambridge. Na jihlavské reálce studoval Matěj Žďárský, rodák z Kožichovic u Třebíče, malíř, filosof a lyžař, v jistém slova smyslu zakladatel dnes tak oblíbených sjezdařských disciplín, ale zároveň osobnost myšlenkově plodná a mnohostranná.

Z oblasti přírodovědné se zapsali do dějin těchto věd Jiří Holík, správce dominikánských statků a posléze exulant v 17. stol., který spisem o štěpařství se stal průkopníkem tohoto oboru. Alois Pokorný, který působil jako botanik na vídeňské universitě, přispěl nejen k poznání květeny Jihlavska, ale i starého Rakouska. Nejvýznamnější je však řada lékařů, kteří jako praktikové od městských fyziků 16. stol. až po současnost, ale i jako vědečtí průkopníci přispívali k uplatňování vědeckých metod ve zdravotnictví, i k jejich obohacování. Pavel Rochus Redlich, lékař, filosof a básník v 17. stol., rozsahem svých zájmů připomínal spíše renesančního vzdělance, ale zároveň předznamenával tradici lékařů, kteří kromě svého oboru dovedli tvořivě působit i v odvětvích vlastnímu lékařství vzdálených. Ze dvou Joepserů zejména starší proslul jako autor spisu o prodloužení lidského života. V 18. stol. byl velmi vážen Jan Baptista Michael ze Sagaru, krajský fyzik jihlavský původem z Kraňska, znamenitý nosolog a autor několika

medicinských spisů. Na jihlavském gymnasiu studoval pozdější nástupce Purkyňův v Lékařské společnosti, svérázný profesor Karlovy university František Hamerník. Po vzniku nové nemocnice v r. 1850 a později dalších zdravotnických ústavů se pak řada těchto lékařů rozrůstá v obtížně postižitelný počet i odvětví.

Vskutku neobyčejný a zřejmě významnější než v oblasti vědecké byl přínos Jihlavy v umění výtvarném. Jihlavská krásná madona a sv. Kateřina od sv. Jakuba, Přemyslovský kříž a obě piety, spolu s dalšími díly jmény nám neznámých tvůrců, patří přímo k vrcholným plodům gotického umění v našich zemích. Za renesance byl vytvořen v Jihlavě typ patricijského měšťanského domu, který je významným novým článkem ve vývoji naší městské architektury. Z dalších století by bylo možno uvést dlouhou řadu jmen osobností, jejichž dílo sice relativně nedosahuje takové úrovně jako gotika, ale která přece znamenají velmi mnoho v dějinách výtvarného umění našich zemí. Připomeňme alespoň malíře Noseckého, Oesterreichera, Pistauera, Steinera, Staegery, stavitele Oswalda, z českých tvůrců pak sochaře Kovandy, otce i syna, sochaře Prchala, z malířů pak alespoň Romana Havelku. Válečné osudy zavály do Jihlavy i Jana Štursu, který tam hledal únik z front první světové války a v uniformě vytvořil řadu děl poplatných době vzniku.

Totéž, co o dějinách výtvarných umění, platí o dějinách hudby. Velké století předbělohorské dalo v Jihlavě vznik mistrovskému zpěvu jako projevu vysoké životní úrovně měšťanstva i jeho snah po vlastním tvůrčím vyžití a jako jevu zcela mimořádnému v českých zemích. Od 18. stol. pak Jihlava zaznamenává řadu jmen v dějinách hudby nepominutelných, která užším či volnějším poutem se spojila s tímto městem. J. L. Dusík, P. Vranický, J. V. Stamic, V. J. Tomášek, B. Smetana pobýli v Jihlavě většinou jen krátce za svých studií, kromě Vranických, kteří se v Jihlavě usadili. Gustav Mahler, jeden z největších, byl však spjat s Jihlavou celým svým mládím, hudebním školením, prvním vystoupením i dalšími styky během nedlouhého života. Nelze v této souvislosti pominout ty, kteří geniálním tvůrcům pomáhali jako učitelé v prvním rozletu, jako byl Viktorin Mařocha, Jindřich Fischer a organizátor hudebního života v první polovině 19. stol. J. F. Pokorný, který přispěl k tomu, že hudební život Jihlavy té doby patřil k nejrozvinutějším v českých zemích.

Letmým nástinem byly připomenuty nejvýznamnější hodnoty v oblasti vědy a kultury, jež dala Jihlava našim i jiným zemím, i jména předních osobností, jež tyto hodnoty vytvářely a jež se buď v Jihlavě narodily, anebo Jihlavě alespoň vděčí za část vzdělání nebo za možnost působení. Jsou to jména dílem dnes již vybledlá a některá pro nás znamenají již jen velmi málo. Přesto nelze pochybovat, že podíl živého dědictví převažuje. V úhrnu pak přes nevyrovnanost jednotlivých odvětví je i strohý výčet tak přesvědčivý, že pojem kulturní tradice Jihlavy není prázdným slovem.

Výhodná poloha, bohatství a význam Jihlavy ji předurčovaly k tomu, aby alespoň v období feudálním se tradičně stávala *jevištěm významných událostí*. Stačí připomenout časté pobyty panovníků v jejích zdech — Přemysla Otakara II., markraběte Jošta, císaře Zikmunda a dalších, až po poslední mocnáře říše rakousko-uherské, svatby přemyslovských a habsburských dětí v r. 1279, jednání o kompaktáta v závěru husitské revoluce, zemské sněmy. Nebyly to zpravidla běžné návštěvy, nýbrž události obecnějšího dějinného dosahu.

Bylo by možno mluvit také o strategickém významu Jihlavy, který jí zajišťoval mimořádný význam vojenský, význam klíčové pohraniční městské pevnosti, nedobytné od 13. do 17. století, a tedy o jakési *tradici vojenské*, která ještě dnes

doznívá v tom, že Jihlava je dosud městem s vojenskou posádkou. V současné době pak v krátkém období dvou desetiletí se vytváří byt prozatím krátká, ale významná *tradice tělovýchovná a sportovní*, jejíž náplň tvoří široká tělovýchovná činnost na straně jedné a špičkové výkony dosahující nejvyšších našich i světových met, včetně olympijských, na straně druhé. Ale to vše již nepatří k tomu nejpodstatnějšímu, k tomu, co počítáme k dlouhodobým hybným silám vývoje našeho města, alespoň z našeho dnešního pohledu.

Je třeba zmínit se ještě o otázce, která je významná a pro mnoho obyvatel Jihlavy i v obecnějším povědomí stále ještě živá. V názorech jihlavských obyvatel žije totiž představa jakési *tradice nacionální*, jejímž obsahem je odvěký boj Čechů s Němci. Je to značně neurčitá odezva, místní aplikace Palackého pojetí českých dějin, se základní myšlenkou o neustálém stýkání, ale především potýkání Čechů s Němci. Se zřetelem k významu této otázky je nutno osvětlit, zdali nebo do jaké míry téze o nacionální, příp. nacionalistické tradici v Jihlavě odpovídá historické skutečnosti.

Uveďme nejprve základní fakta o národnosti jihlavských obyvatel. O Staré Jihlavě, osadě pod kostelíkem sv. Jana, se můžeme právem domnívat, že to byla trhovářská ves slovanská, česká. Naproti tomu dnešní město, Nová Jihlava, byla osídlena především cizími kolonisty a měla jasnou německou většinu. Podíl české menšiny, která byla ve městě patrně od počátků, nelze přesněji zjistit. První stopu nám poskytují nejstarší městské knihy od r. 1359 a rejstříky městské sbírky se seznamy jihlavských obyvatel z let husitské revoluce od r. 1425. Podle jmen lze odhadnout, že česká menšina činila asi 10 % obyvatelstva. O její přítomnosti ve městě neklamně svědčí česká kaple sv. Václava, založená měšťanem Řídelem v r. 1400, a český kazatel.

Prozatím neznáme — a stěží asi bude kdy zjištěn — starší určitější doklad o poměru české a německé národnosti v Jihlavě, než je zpráva z r. 1618, v níž se praví, že během roku přišlo k přijímání k německým kazatelům 8420 osob, v české kapli pak 504 osoby. I když tato data by vyžadovala kritického rozboru, lze považovat za velmi pravděpodobné zjištění, že relace 94,4 % ku 5,6 % vyplývající z těchto čísel vyjadřovala v podstatě poměr německé a české národnosti v Jihlavě a že tedy ani v tomto období česká menšina nepřevyšovala desetinu celkového počtu obyvatel.

Teprve o necelá tři století později máme první statisticky zjištěná data. Je možno i k těmto výsledkům úředních sčítání vyslovit různé výhrady, nicméně uveďme, že podle nich bylo v Jihlavě r. 1880 15,54 % Čechů, v r. 1890 a 1900 17,50 %, r. 1910 20,24 % a v r. 1921 46,34 % českého obyvatelstva.

Tato suchá fakta napovídají o významu národnostní otázky v Jihlavě zejména v nejmladším vývojovém období Jihlavy. Je však nesporné, že tento faktor hrál důležitou roli již ve středověké Jihlavě. Národnostní složení obyvatelstva mělo asi největší vliv na to, že Jihlava byla zatlačena do protihusitské fronty. Národnostní motivy spolu s náboženskými strhly široké vrstvy jihlavského lidu k akcím proti českému husitskému králi Jiřímu Poděbradskému. Zdá se, že především německví Jihlavy ji postavilo do čela německé reformace na Moravě. Naproti tomu ani německví města někdy nebránili tomu, aby se octlo ve frontě převahou české. V těchto případech však rozhodovaly spíše motivy politické a hospodářské než národnostní. Tak tomu bylo za Přemysla Otakara II., znovu na počátku 14. stol., za odboje r. 1547 proti Ferdinandu I., i za českého povstání před Bílou horou.

Je však nutno důrazně poukázat na skutečnost, že není stop po národnostních konfliktech uvnitř města. Naopak máme vzácný doklad o národnostní snášenlivosti. V jihlavském právním naučení do Velkého Meziříčí z doby předhusitské se praví, že podle jihlavského práva a před jihlavským soudem je možno vystupovat německy nebo česky, ačkoli česky rozumějí jen někteří z konšelů.

V této souvislosti je třeba zmínit se také o větách městské knihy z doby bojů s Jiřím Poděbradským. Jsou to slova vzácného uznání českému národu, která zřejmě vynutila písaři z pera zlá situace Jihlavy. Přesto — a také přesto, že autorem zápisů byl městský notář českého původu Jan ze Stojčína — jsou to slova pamětihodná a doznívá v nich hluboký respekt z nedávných let husitské revoluce.

„Jsou totiž Čechové navzájem sjednoceni, mají jediný jazyk, jeden druhému vždy věrně pomáhá, jsou zkušení v umění válečném, mají velmi pevné hrady, mnohá a nadmíru krásná, ale nedobytná města, a zemi lidnatou, nikoli hladovou, nýbrž zásobami všemožných věcí oplývající.“

Nebylo by správné usuzovat z těchto dokladů, že národnostní soužití v Jihlavě nepřinášelo žádných problémů. Avšak až do 40. let 19. stol. chybějí — pokud je prozatím známo — jakékoliv určitější zprávy o národnostních konfliktech a dokonce o jakémkoli obranném úsilí české menšiny. Lze z toho odvodit bezpečný závěr: ve městě, které mělo naprostou většinu jedné, totiž německé národnosti, neexistoval národnostní problém, vládl v něm téměř naprostý národnostní mír.

Podstatně jinak tomu bylo v éře kapitalistické hned od r. 1848. Již události onoho roku byly ovlivněny uplatněním požadavků českého národa, které však do Jihlavy přicházely prozatím zvenčí. Lze říci, že již tehdy se národnostní požadavky projevíly jako síla, která zabrzдила pokrokové usilování německého měšťanstva. Tento proces se vyhrocoval tím více, čím jasněji si německý živel uvědomoval růst a rozmach českého národa a čím zřetelněji se tento proces projevoval přímo v Jihlavě. Jakmile se české obyvatelstvo v Jihlavě opožděně probouzelo, sílilo přílivem z okolí a počalo se dovolávat práv, nastaly třenice. To se pak projevilo i ve vývoji socialistického a dělnického hnutí. Požadavky sociální byly nejednou překrývány problémy národnostními a dělnictvo bylo strženo do národnostních bojů. Antagonismus národnostní značnou měrou překrýval antagonismus třídní.

Jihlava se tak stala příkladným typem města s obyvatelstvem dvojí národnosti, kde menšina byla na zřetelném postupu. Odtud vznikaly prudké konflikty a německý živel, ovládající všechny rozhodující pozice ve městě, užíval bez rozpaků všech nevybíravých a drsných prostředků, aby růst české menšiny zastavil a přímo podlomil. Prohlížíme-li dnes např. tiskem publikované zprávy o činnosti městské rady z druhé poloviny 19. a z počátku 20. stol., čteme tam docela nezakryté výklady o tom, co se podniká proti rozvoji českého školství. Z toho je zřejmé, že městská rada pokládala jen Němce za vlastní obyvatele Jihlavy a sebe samu za představitelku jen této německé části obyvatelstva. Přitom představitelé Jihlavy si byli vědomi nezadržitelného ústupu německví a sami nazývali Jihlavu „umírajícím městem“, a to především z národnostního hlediska.

Zároveň se vyhrocovaly i poměry na venkově a jazykový ostrov německý — jehož vývoj jsme z této úvahy vypustili — začal být uvědoměleji pocíťován jako něco cizího v českém území.

Tak počátkem tohoto století se ocitáme u kořene jevu, který byl později nazván německý nacionální socialismus. Jeho učení bylo formulováno teprve po 1. světové válce a je třeba říci, že na Jihlavsku vznikala jeden ze silných kořenů

tohoto hnutí. Byl to jedovatý plod nezdravého vývoje a nacionalistického střetání. Jihlavsko se tak stalo semeništěm vůdců nacismu; stačí uvést jména Jung, Krebs, Seyss-Inquart.

Ve vývoji české menšiny a v celém procesu opožděného národního obrození v Jihlavě je mnoho příkladného a cenného. Jsou tu obětavé, ale málo známé osobnosti probouzející se české menšiny před r. 1848, je tu velká postava všestranného, i protivnou stranou uznávaného dr. Leopolda Fritze, skromný Havlíčkův přítel Antonín Musil Jihlavský, pozdější vůdci české menšiny dr. Malát a dr. Chlum. Jsou tu příklady obětavosti a vytrvalosti širokých vrstev v počátcích českého školství, spolkového života a nástupu do politické aktivity. Ačkoli vývoj národnostní otázky ani českého obrození na Jihlavsku nebyl dosud zpracován, lze sotva pochybovat o tom, že přes určité šovinistické výstřelky patřily boje české menšiny ke kladným jevům jihlavských dějin.

Daleko spornější je však otázka národnostního vývoje a českého podílu na něm za první republiky. Podle mínění starších Jihlavanů, kteří osobně prožívali první léta mladé republiky v Jihlavě, byl i boj o prosazení české složky obyvatelstva, pozic ve prospěch českého obyvatelstva, spravedlivý a záslužný, bez ohledu na to, že těchto výsledků bylo nejednou dosaženo problematickými metodami. Aniž bychom chtěli podceňovat citové momenty takového názoru, osobní prožitky a potřebu odplaty za příkoří trpěná před r. 1918, nemůžeme tomuto stanovisku z delšího časového odstupu dát za pravdu. Pohled na statistiky a tím spíše důkladný rozbor otázky by nám musel prozradit, že německý živel byl odsouzen k tomu, že i v Jihlavě se stane menšinou, a že v jazykovém ostrově byl na trvalém ústupu. Cesta k prosazení české většiny v Jihlavě měla být proto hledána spíše v semknutí českého obyvatelstva, v omezení roztržičnosti ve velký počet drobných stran, než ve vcelebních machinacích a jiných pochybných politických prostředcích, které jen poněkud urychlily přirozené dozrání české většiny a zbytečně poskytovaly německé straně politické zbraně a těžko vyvratitelné argumenty. Vítězství tu nemohlo uniknout a politické úvahy tu měly počítat s delšími perspektivami. Správné historické posouzení národnostní otázky v Jihlavě a jazykovém ostrově je tedy daleko složitější, než se zdá na první pohled. Objektivní rozbor, založený na zevrubném zkoumání pramenů, nebyl dosud proveden. Je však velmi potřebný a kritický pohled nesmí šetřit ani českou stranu.

Dosavadní znalosti tohoto problému lze shrnout do několika obecných poznatků. Jihlava měla až do prvních desítek 20. stol. značnou německou většinu. Intenzivnější život české menšiny začínal až od druhé poloviny 19. stol. Teprve tento nástup češství podnítil národnostní soupeření a třenice, takže národnostní otázka jako vážný problém existovala v Jihlavě nikoli po staletí, ale necelé století. Zjitřené národnostní prostředí přispělo ke vzniku jednoho z kořenů krajního německého nacionalismu, neušetřilo však nacionalistických výstřelků ani českou stranu. Kromě jiného měly nacionální rozpory neblahé důsledky i pro dělnické a socialistické hnutí, které oslabovaly a odváděly od hlavních problémů. Vcelku tedy nacionální tradice, pokud o ní lze v Jihlavě při krátkém trvání mluvit, byla vnitřně rozporná a pokud působila jako podnětný stimul, přinášela pozitivní výsledky soutěžením především v oblasti kulturní a ekonomické.

★ ★ ★

Život dnešního člověka je naplněn takovým množstvím úkolů a zájmů, že přítomnost jej plně zaměstnává. Nadto pak stále více upoutává zájem bližší i vzdálenější budoucnost, která připravuje neustále se zrychlující proud neobyčejných překvapení. Je tedy přirozené, že minulost ustupuje do pozadí. To však nic nemění na skutečnosti, že tato minulost je v lidech i věcech kolem nich neustále přítomna, ovlivňující život společnosti i každého jednotlivce, a to tím více, čím méně si to uvědomuje. Tato přítomnost minulosti je zvláště výrazná ve městech. Jestliže se ignoruje, anebo vede-li se skrytý či otevřený boj proti památkám a jiným pozůstatkům minulosti, nevede to k cíli, nýbrž jen ke škodám. Jediná správná cesta je, uvědomovat si alespoň hlavní linie a hlavní síly, které určovaly vývoj v minulosti, tvořivě na ni navazovat, rozvíjet bohaté dědictví kulturních i jiných hodnot, a tím minulost přítomností překonávat.

Díla minulosti a přítomnosti nelze srovnávat absolutně; přítomnosti by se tím příliš usnadňovala úloha. Mnohdy pro takové srovnání není ani společného měřítko. Jihlavské soukenictví 16. století nesmíme měřit dnešním rozsahem výroby a požadavky na jakost a výběr druhů, kulturní život minulých staletí nelze mechanicky srovnávat s dnešním. Chceme-li dojít k užitečným závěrům, musíme se ptát, v jakém poměru bylo dílo či osobnost k nejvyšším hodnotám svého období v našich zemích. A tu zjišťujeme, že v Jihlavě se mnohé výtvořily mohou srovnávat s tím nejcenějším, co u nás v jednotlivých obdobích vznikalo.

Jestliže Jihlava byla kdysi přední horní město českých zemí, jestliže její horní právo bylo nejdokonalejší nejen u nás, nýbrž v daleko širším okruhu, jestliže gotické plastiky jihlavské patří k nejlepším svého druhu, jestliže soukenictví tohoto města bylo v 16. století a později na vrcholu v českých zemích, jestliže jihlavští mistři pěvci a hudební život v 19. století nebyly relativně ještě dostiženy, tedy to vše spolu s mnoha jinými podněty musí být výzvou přítomnosti, aby nezůstala za minulostí, aby všech těchto hodnot bylo znovu dosahováno v proměněných a zvýšených proporcích života našich dnů.

Tradice a charakteristické rysy jihlavských dějin, o kterých tu byla řeč, se vymykají z běžného rámce městských dějin. Je to dědictví minulosti a zároveň vklad Jihlavy do historie Čech a Moravy. Některé z těchto tradic a hodnot jsou matné, jiné zřetelnější; ale všechny čekají na nové naplnění. Uvědomí-li si je obyvatelé Jihlavy určitěji, mohou být jedním ze zdrojů zdravého sebevědomí, patriotismu a pevnějšího sepětí s městem. Jsou přesvědčivým svědectvím o tom, co dala Jihlava našim zemím a — neobávejme se to říci — i světu.

Věci se nedějí náhodně: nic nevzniká ani nezaniká bez určité příčiny. Tímto výrokem starověkého filosofa začíná výše vzpomenutý zápis jihlavské městské knihy z doby Jiřího z Poděbrad. Zvolil jej městský písař, když zaznamenával pro paměť a výstrahu potomků události, jichž byl svědkem. A tento moudrý výrok platí dodnes. Je i zákonem jihlavské historie i poučením pro nás. Ve městě, jehož historie sedmi století skýtá tolik nadprůměrných hodnot, budou takové hodnoty vznikat i v dalších stoletích. Taková je víra, taková je jistota, již dává jihlavská historie.

Okresní archiv v Jihlavě